

ROLAND BARTHES TRAJİK BİR YAZMA SEVİNCİ*

Bahadır GÜLMEZ**

Barthes'in yazma uğraşında kendisine zevk edindiği bir diğer önemli özelliğinin de, metnini herbiri değişik başlıklar taşıyan parçalardan oluşturduğunu biliyoruz. *Michelet*'den *La Chambre claire*'e hem biçimsel hem de içeriksel olarak tüm metinleri hemen hemen parçalardan, değişik okuma birimlerinden oluşur. Bu yazı biçimi bir bakıma klasikleşmiş, güncelliğini bununla birlikte koruyan bir yazı biçimidir. Fakat Barthes ile farklı bir özellik kazanmaktadır. Çünkü Barthes, değişik konularda düşüncelerini kısa parçalarla açıklayarak, aslında gösteren ve gösterileni özgürlüklerine kavuşturma, onları özgür bırakma amacı gütmektedir. Bu aslında Barthes'in yazısının belirgin bir istemi, gerekliliği, zorunluluğudur. Böyle bir etkinlik, kuşkusuz anlamın buyurucu, zorlayıcı bütünlüğünü parçalayacak, kendi deyişimiyle *buyurganlık canavarını* öldürecek, metnin "büyüleyici bir söylen" olduğu görüşünü yıkacaktır. Gerçekten de Barthes'in, metin çözümlemesinde, metni değişik okuma birimlerine ayırması yazınsal söylemin yönünü değiştirmekte, sözünü ettiğimiz dizge(ci), ideoloji (k) kavramlarının işleyişine engel olmakta, en azından etkilerini geciktirmektedir. Bu da anlamın işlevinde doğan sorunsallığı açıkça gözler önüne sermektedir. Aslında bu sorunsallık, parçalar halinde yazma eyleminin kökeninde, bir düzen kurma, en geniş anlamda "düzeni sağlama" gibi taraf tutan bir düşüncenin olmayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü düzeni sağlama, düzen kurma bir bakıma düzensizliği bilinçsizce doğuracak, anlamı daha da buyurgan kılacaktır. Zaten Barthes "düzen"e karşı bir saygınlık duymadığını değişik vesilelerle dile getirmiştir.

Fakat böyle bir yazma eyleminde asıl ilginç olan, düşüncelerin, göstergelerin bir düzensizlik ve belki de dağınıklık içinde eklemelenmesi ve anlam'ı parçalayarak anlam yaratmasıdır. Çünkü parça metin yazma uğraşısıyla gönderenden gönderilene ulaşacak olan anlam, içeriksel düzlemde bir düzen içinde değil, tersine yazınsal söylemin sözünü ettiğimiz kayma, sapma, oynama sürecinde oluşur. Bu çerçevede okuyucunun aradığı anlam, söylemin sapma sürecinde, bir düşünce ya da bir kural olarak değil, *anamlama* olarak oluşur. Barthes'in bu amaçla, eğretilmeleri ne denli

* I. Bölümü U.Ü. Eğitim Fakülteleri Dergisi C. I, Sayı 1'de çıkan yazının II. bölümüdür.

** Doç. Dr.; Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

büyük bir ustalıklarla kullandığını gözden yitirmemek gerekir. Karşıt izlekleri sürekli yanyana kullanması, ürettiği metne dönüşümlü bir hız vermekte, ayrıca içten bir devingenlik kazandırmaktadır. Ancak hemen özenle vurgulayalım, parçalar halinde yazma uğraşısında oluşan bu devingenlik anlatılmak istenen düşüncede bir donukluk, bir boğuntu yaratmaz. Daha doğrusu yazarın anlatmak istediği düşünce belirsiz ve buğulu değildir. Biçeminden kaynaklanabilecek olası bir özenç de sözkonusu değildir. Anlamın sürekli dallanıp çatallanması kullandığı sözcüklerin gücünden kaynaklanmakta, onlara tanınan öncelikten, onların "inisyatifi" ele almalarından ileri gelmektedir. Sanki bir içtepinin, bağlı olduğu sınırları uyarması gibi bir işlev görür onlar. İstek, dürtü uyandırıcısına sevisel (erotik) niteliktedirler. Barthes sözcüklerden söz ederken şöyle açıklar düşüncelerini:

"(...) asıl önemli olan istek uyandırma değil, isteğe dönüştürmedir. İsteğe dönüştürme istek uyandırmanın bir sonucudur ve o, kopuk kopuktur, uçarır, civa örneği kaygandır..."⁸

O halde Barthes yazısında, anlamın dallanıp çatallanması, çoğullaşması ussal (rasyonel) bir çatı altında gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle, anlamın çoğullaşması, okuyucuda "okunabilir" izlenimi uyandıran bir anlatı ve dil örgüsü sürecinde gerçekleşmektedir. Bunun da ötesinde asıl vurucu olan, Barthes'in anlatımının *tersineli* olmasıdır. Göndermeler zaman zaman insan bedeninin parçasıymışçasına somutlaştırılmış, zaman zaman da doğrudan doğruya iç dünyamıza, duyuşal evrenimize seslenircesine dokunaklaştırılmıştır. Ayrıca bazı göndermeler okuyucuda sevinç, neşe uyandırdığı gibi, geçici, yitip gidiveren, şaşkınlık uyandıran etkiler bırakır. Kısacası Barthes'in göndermeleri özgündür, uyarımları, tepkileri çoğuldur, bir önsözleri vardır, duyumlulukla duyumsatmazlık sürecinde okuyucuya vargeller yaptırmaktadır. Bu etkinlik okuyucuyu düşündürmenin en verimli biçimidir. Ama ne var ki bu anlatı etkinliği insan doğasını sorunsal yapar niteliktedir.

Barthes yazısının bu özgün devinimliliği söylemin akışı içinde, değişik devinimliliklerle beslenir, engellenir ya da zıtlaşır. Ancak engellenme ya da zıtlaşma, söylem üzerine söylem, bir söylemi diğeriyle döğme sonucu doğmaktadır. *S/Z ve Fragments d'un discours amoureux* bu tür söylem biçimleriyle doludur. Bu metinlerdeki devinimliliği bütünselliği içinde irdelemeye çalışırsak, sözünü ettiğimiz sapmaların, türetmelerin oluşturduğu ve açtıkları oyuklar boyunca, anlamın, geçişimli olarak bir süreç içinde eklememesine tanık oluruz. Ne ki okuma uğraşımızda, söylemin bir devinimliliğinden öbürüne geçiş kimi zaman denetlenemeyecek izlenimi veren boyutlarda, kimi zaman da takip edilemeyecekmiş izlenimi uyandıran bir canlılıktadır. İşte böyle bir konumda, Barthes'in özellikle karşıt anlama geçişteki ustalığı (aslında bu yazısının özgünlüğüdür) okuyucuyu geriye dönüşlere zorlamaktadır. Bunun belki de en önemli nedenlerinden birisi Barthes'in metnini karşıt kavramlar arasında vurgulamalar yaparak oluşturması, karşıt savlar arasında gidip gelerek kendine özgü sözcük ve tümcelerle "görüş stoklarını" zorlamasıdır. Sanılır ki bu karşıtlıklardan, bu devinimlilikten olası bir sonuç çıkacak, bir anlam türüyecek. Oysa olası olarak beklenen yargılama ya da sonuç nitelikli gösterge kendisine karşıt tavır alınmış düşünceden başka bir şey değildir. Barthes olası bir sonuç oluşturmaktan

8 A.g.y. (Couples de mots-valeurs), s. 66.

çok, olası olanı yakaladığı anda Serge Doubrovsky'nin deyimiyile "acıklı bir görünüm kazandırır, trajikleştirir". Doubrovsky, Barthes'ın yazısında trajedinin doğduğu alanı "iki birimli yazı" olarak değerlendirir ve sözkonusu trajedinin karşıt kavramların, karşıt izleklerin işlenmesiyle beslendiğini, beslendikçe de Barthes'ın üstüne üstüne gittiğini, dilinin bu nedenle "uçuyor" gibi olduğunu, "süzülüyorsa"na uçarak yükseklerden bakar gibi görüldüğünü" vurgular⁹. Gerçekten de Barthes'ın anlama acıklı bir görünüm kazandırması, sapmanın, türetmenin, daha doğrusu baştan çıkarıcı olmanın, çekiciliğin bir başka biçimidir. Bu söylem biçimi bir başka modernizm göstergesidir. İnsanı çeken bir modernizmdir.

Barthes yazısının bir diğer önemli arayışı da *Nötr* arayışıdır. Onun bu arayışı, tarafsız olma, yansız kalma, cinsliksiz olma tutkularıyla özdeşleştirilebilir. Tükenmez bir arzu ve itki boyutlarında kendini gösteren bu eğilim, anlamlama sürecinde taraf tutmamanın bir göstergesi olup, aynı zamanda karşıt savları birbiriyle kapıştı-rarak nötrleştirmek eylemini körükleyen ana etkidir. Bir başka deyişle, Barthes'ın nötr arayışında, kalem ucu değmemiş bakire uzamlar oluşturabilme kaygısı vardır. O'na göre Nötr, anlamın baskıcı, hoşgörüsüz özelliğini ortadan kaldırmak için gerekli törebilimsel bir olgudur:

"Nötr bir etkenlik ya da edilgenlik aracı değildir, daha çok töre dışı bir değişim göstergesi, bir gidip-gelme olgusudur, kısacası bir karşıtlığın tersidir (...) Nötrün figürleri: vamacıklı yazınsallıktan uzak bevez yazı - Adem Baba dili - tadı güzel anlamsızlık - baygınlık - boşluk, dikişsizlik - ölçülülük - geçerliliği olmayan, en azından yeri doldurulamayacak (münhal) *kişilik* boşluğu - altbilinçsel ilk örnek yokluğu - yer değiştirme - her türlü direktmenin yitişi - kararın askıya alınması - güç beğenirlik ilkesi - sapma - sevinç: gösterişi, yetkiyi, baskıyı dışlayan ve bozan herşey"¹⁰.

Görüldüğü gibi Barthes'ın nötr arayışı yazısal bir etkinlikte bulunma, estetik bir değer verme; kendi özdeyimiyle "göstergelerden alınacak ders" de, bir çeşit "kıssadan hisse" de düğümlenmektedir. Ayrıca kendisi, cinsellik kavramının cinslerin erkek dişi gibi biyolojik verilerden hareketle açıklanmasına karşı çıkar. *Racine*, *Balzac* incelemelerinde cinselliğe göre yapılan sınıflamayı çürütmeye çalışır. *S/Z*'deki ayırma çizgisi, bir bakıma cinsiyetler arasındaki aykırılığı anlatan bir göstergedir. *Sarrasine*'de hem erkeksi kadınların, hem de kadınsı erkeklerin bulunması, Barthes'ı bilinçli olarak, "iğdiş edilme, cinsellik açısından aykırı davranma, mutlu cinsellik, mutlu anlamın oluşumu, cinsel dürtülerin, içtepilerin işleyişi" gibi olgular hakkında coşkulu, sürükleyici bir arayışa götürür (Bilindiği gibi *S/Z* çözümlemesi yapısalci yaklaşımın en güzel *tüketici çözümleme* örnekleri arasındadır). Barthes'ın bu uğraşısından çıkarabileceğimiz olası sonuç belki şu olabilir: Ütopya ve Sapma olgularının yazı düzleminde işleyişinden *mutlu bir sapkınlık* türemektedir. Birşeyin yerinden oynayarak başka yerlere sürüklenmesi gibi. Diğer yandan Barthes, cinsellik kavramındaki etken ve edilgenliği, yani erkeksellik ve kadınsallığı, insan duygularının üstüne çöreklenmiş bir çeşit "bela" olarak değerlendirir:

9 Serge DOUBROVSKY, "Une Ecriture tragique", in *Poétique*, Sayı 47, Paris, 1981.

10 Roland Barthes *par lui-meme*, (Le Neutre), s. 136.

"Asıl zor olan, bir tasarıma ya da projeye cinselliği özgürlüğüne kavuşturmak değil, cinselliği anlamdan kurtarmak, onun anlamının ihlal edilmesini önlemektir"¹¹.

Çünkü Barthes'a göre cinsellikte anlam arayışı ya da anlamlama işi, onu bilinçsizce anlamsızlaştırmakta. İnsanlık bu anlamsızlık sürecinde yaşamaktadır. İşte bunun için Barthes'in metni, karşıt cinslerin uyumsuzluğunu yaşamayan ve yansıtmayan bir metindir. Eğer deyim yerindeyse *erdişi bir metindir*, ikili yaşamak isteyen, ikilik içinde tek olmak isteyen bir metindir. Özenle vurgulayalım, bu yazınsal estetik açısından ilginç bir yazı etkinliğidir. Ütopyalar düzleminde oluşan bu erdişilik yazısının bir çeşit tohumudur, daha doğrusu gösterenin ürettiği ikilikçiliği tek kılmak isteyen bit tohumdur. Ama asıl sorun yazısının bunu ne denli başardığıdır. Barthes ne denli çoğul bedenden sözederse etsin, ne denli kendi "ben" inin peşinden koştuğunu ve koşarken çepeçevre yayıldığını söylesen söylesin, metninde sürekli kendini gösteren ve çoğu zamanda sarsınan bir denge arayışı egemendir. O, ruhbilimsel anlamda birşeylerle bütünleşmeyi sürekli reddeder, hatta bütünleşme O'na göre bir eğlenceli oyundur. Oysa yazısının merkezini gerçek "ben" i işgal etmektedir. Bu yazı imgelemsel olarak üçüncü tekil şahısta yazmaktadır, ne var ki imgelemin yatağında "özben" vardır. Barthes aslında bunun da çok iyi bilincindedir. Değişik vesilelerle imgelemin işleyişinden doğan etkinliğin düş ürünü olduğunu belirtir. Parça metin deneyimi de düşsel bir etkinliktir. Yazarken kendi bedeninin parçalarını, kendi organlarını sokağa atarcasına düşsel bir evrende yaşadığını söylemesinin bir kurmaca olması gibi. Parça metinleri oluştururken "küçük dünyanın kırınular halinde yayıldığını söylemesinin kurmaca bir düş olması gibi. O halde yukarıda sözünü ettiğimiz tohum, yani gösterenin ürettiği tohum, yazma uğraşında Barthes'ı trajik olarak nitelendirdiğimiz bir oyun sürecine sokmaktadır. Bu oyun konusunu antik yunan söylenlerinden alan bir oyundur. Göstereni ve gösterileni özgürlüklerine kavuşturma pahasına acıklı bir görünüm sergileven oyun.

Aslında Barthes'in yazısından edindiğimiz en vurucu izlenim okuma uğraşımızın bu aşamasında anlam kazanıyor. Bu yazı türü açıkca *Logos'u* parçalamak istiyor. "Tanrı kelamını" insanlara ulaştırmayı reddediyor. Beğenilme arzusu mu? Gönül avcılığı mı? Baştan çıkarma eğilimi mi? Tüm bu soruları "evet" diye yanıtlamak kaçınılmaz. Zaten kendisi de sevilme için yazdığını, yazma uğraşısının bir sevgi gereksinimi olduğunu söyler. Ancak, yazısında sözkonusu trajik oyunun doğması, bu sevgi gereksiniminin, ruhbilimsel anlamda nesnelere, varlıklarla bütünleşmemesi ve öznelere uyumlu iletişim kuramamasından yitik kalmasına yol açmaktadır. Karşıtlıklar arasında gidip gelmesi, anlamı hiçbir yere yerleştirmemesi bir çelişkiler bütünüdür. Anlamda çelişki, cinsellikte çelişki, sapmada çelişki, metinde çelişki. Yaşamın gerçekliğinde kaçınılmaz çelişkilerdir bunlar. Yanyana yaşadığımız (metinde olduğu denli gerçek yaşamda da), içiçe olduğumuz, duyduğumuz ve belki de gösterenin buyurganlığından dolayı, diktatoryalığından dolayı duyamadığımız çelişkiler.

İşte Barthes'in tüm dehası, bu kaçınılmaz çelişkilere kalemini adanması oldu. Ne var ki zaten kendisinin de yadsımadığı bu tür çelişkiler, O'na yazma uğraşısında *trajik bir sevinç* duygusu vermiştir. Bunun da ötesinde tüm sevinci, yazma sürecinde

oluşan trajik oyundan kaynaklanmaktadır. Bir yerlerde "mutluluğum bu acıdan kaynaklanmaktadır" diye yazar. Serge Doubrovsky sözkonusu makalesinde Barthes'ın bu düzeyde "hiç iyileşmediğini" vurgulayarak, O'nun en büyük başarısının "anlamı çiğnemek" olduğunu belirtir. Yine Doubrovsky'e göre, Barthes'ın, "dokunaklı söylemiyle mutlu bir cinselliğe, bir başka deyişle anlama ulaşma çabası O'nu yazısında hapsolmaya sürükler"¹². Çoğulculuk arayışı bu anlamda Doubrovsky'e göre "mutsuz biten bir trajedi oyunudur". Bir bakıma yazma sevinci parçalanmıştır, yazma mutluluğu parçalanmıştır. Ama ne var ki yazma mutluluğu bu trajik oyun sürecinde duyulmakta, yazısının bir tür olmasını bu trajik oyun sağlamaktadır.

ROLAND BARTHES'IN YAPITLARI

- Le degré zéro de l'écriture*, Seuil, "Points", 1970.
Michelet, Seuil, "Points", Paris, 1970.
Mythologies, Seuil, "Points", 1970.
Sur Racine, Seuil, "Points", 1979.
Le plaisir de texte, Seuil, "Points", 1973.
Système de la mode, Seuil, "Poétique", 1967.
S/Z, Seuil, "Tel Quel", 1970.
Fragments d'un discours amoureux, Seuil, "Tel Quel", 1977.
Roland Barthes par lui-même, Seuil, "Ecrivains de toujours", 1975.
Sade Fourier Loyola, Seuil, "Tel Quel", 1971.
La Chambre claire, Seuil-Gallimard, 1980.
L'Aventure sémiologique, Seuil, 1985.

TÜRKİYE'DE ROLAND BARTHES

1. M. RİFAT: *Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, Yazko Yay., 1983.
2. O. SENEMOĞLU: "R. Barthes ve 'Birlikte Yaşama' ", in *Dilbilim*, No 111, 1978, İ.Ü. Y.D.Y.O.
3. T. YÜCEL: "Roland Barthes ve Deneme", in *Yazının Sınırları*, Adam Yay., 1982.

Bunun yanısıra Roland Barthes'ın 1979-1980 yılları arasında (ölümünün az öncesinde) Paris'te College'de France'da verdiği ve izlemek fırsatını bulduğum seminerlerinin notlarının ve ölümü sonrasında France-Culture radyosunda Greimas, Kristeva, Sollers, Ricardou'nun konuşmalarının ses bantlarının benim için önemli bir kaynak oluşturduğunu belirtmek isterim. B.G.